

Insubmisión en Bueu ao pagamento das rendas

O declive económico da fidalguía rural

Arturo Sánchez Cidrás

Por situar no espazo-tempo as referencias a tratar neste artigo, dicir que as súas raíces parten de mediados do século XVIII abrangendo o XIX e parte do XX. Conscentes do longo e complicado abano histórico que esta etapa supón na Europa Occidental, iremos poñendo o foco no noso país, no Morrazo e en Bueu en particular.

As canles políticas tradicionais non serviron para liderar os cambios que os novos tempos precisaban, polo que foron necesarias outras normas e outras persoas para facelos posibles.

O vello sistema non podía, ou non quería, adaptarse e, cando o fixo, foi a rebufa de acontecementos tan relevantes como, entre outros, a primeira Revolución Industrial, pola que ventos cargados de carbón, partículas de ferro e novas propostas industriais, procedentes do Reino Unido, estaban a soprar ao continente europeo facilitando non só un proceso de transformación económica e tecnolóxica senón tamén social, como logo pasou coa coñecida por Revolución Francesa. Supuxeron unha catarse social e cultural sen precedentes nos últimos séculos que marcaron o acontecer da sociedade e do pensamento de moitos pobos.

Ao noso país, algúns destes ventos de cambio chegaron, de forma directa, ao través das tropas de ocupación francesas (1808-1813), e de forma indirecta ao través de múltiples canles como a dos Ilustrados que ao longo de case dous séculos

irradiaron os fundamentos do pensamento, de ideas de progreso que permitían afastarse do lastre da ignorancia, intolerancia relixiosa ou do absolutismo político-social.

Unha serie de Decretos, emitidos en tempos de exaltación patriótica contra o exército francés, serviron en moitos lugares como escusa para promover revoltas ou insubmisións das clases máis baixas contra o poder que lles era máis próximo: o dos fidalgos e o clero.

Na contorna do Morrazo poderíamos poñer de exemplo de motín contra os cobros dos foros para o Mosteiro de Poio, o intento que houbo en Moaña en 1809, afogado polos mesmos veciños. Ou o que se deu en Ermelo-Bueu o 11 de xuño de 1810 cando na tarde dese día uns douscentos homes armados con escopetas, fouciñas e paus, entraron no Priorado de

Igrexa e mosteiro de Ermelo

Ermelo coa intención de conseguir os recibos de pago (Reais Provisións) para desfacerse deles queimándoos. Trala intervención do escribán Juan Antonio de Ribas para que pagasen, aínda que fora a metade, para así poder atender aos monxes e á Contribución Patriótica, parte dos veciños cambiaron de opinión e o enfrontamento non chegou a máis.

O 19 de marzo, día de San Xosé, de 1812 ten lugar a sinatura, por parte dos representantes do pobo español en todo o territorio (peninsular, americano e asiático), da primeira carta constitucional, a coñecida como Constitución Política de la Monarquía Española” (*A Pepa*). Nesta, por vez primeira, plásmanse en formato de Lei conceptos como o de soberanía nacional¹, a de separación de poderes, etc.

A raíz desta proclamación, tendo en conta o que nela dicía e, sobre todo, da interpretación que o pobo facía dos seus artigos, deu pé a grandes cambios e enfrontamentos entre o que se interpretaba como pasado (Antigo Réxime) e futuro. Os contraditorios Decretos Reais promulgados por Fernando VII e os distintos gobernos liberais (moderados e progresistas), axudaron a enrarecer aínda máis o clima social chegándose ata enfrontamentos na defensa das distintas posturas.

Os primeiros en alzar a voz foron os cregos que vían perigar os seus privilexios e as súas fontes de ingresos. Non é pois de extrañar a carta de 14-9-1812 na que o cura de Coiro lle notifica á superioridade, a resistencia ao pagamento das Rendas dos seus fregueses, sinalando algúns dos motivos polo que o fan, así como a esixencia de que os donos presenten os títulos de propiedade tendo en conta que, desde que se aprobou a Constitución política, os Tribunais se absteñen de intervir nestes casos².

Sen máis dilación, paso a presentar ao personaxe que nos vai servir de fío condutor para entender al-

gúns dos atallos tomados no declive económico de familias fidalgas rurais. Trátase de Pedro Pimentel e Rúa, nado na santiaguesa parroquia de San Fiz de Solovio, fillo do que fora Rexedor perpetuo de Santiago, Casimiro Antonio Pimentel e Soutomaior, e de Juana Luisa de la Rúa Aldao e Taboada Mondragón, dona do pazo e casa da Brea da Pela (Seixo-Marín), de Sta. Cruz e morgados anexos en Bueu. Pedro Pimentel estivo casado con Mª Dolores Alfeirán Pardo coa que tivo 9 fillos.

“Dn Pedro Pimentel de Soutomayor Rúa y Aldao, oficial retirado de los Ejércitos Nacionales, Patrono de los patronatos de los Santos Reyes, y de otros curatos, capellanías y simples, Señor del Placer y normal paridor del vínculo que se rienda de esta Casa y Torre de Santa Cruz”³.

Pazo de Santa Cruz. A Ramorta - Bueu

Sería en 1808 cando tomou posesión do morgado de Sta. Cruz en Bueu e segundo cita el mesmo, atopouno “*en un estado superior de ruina e inculto, que tuve por consiguiente uno y otro q^e mejorar, perfectar, reedificar y poner a vínculo cual se reconoce en lo que he gastado suma cantidad de dinero...*”.

E no mesmo documento segue a dicir que non recibiu cartos do seu pai, nin sequera as alfaias de ouro e prata que tiña a fundación do morgado pois, xa can-

1 Que reside na Nación Española (“todos los españoles de ambos hemisferios” Art. 1º)

2 Oficio do Rexente da Real Audiencia á Xunta Provincial no que se dá conta da carta do cura de Coiro e doutro ‘papel anónimo’. Arquivo Reino de Galicia (ARG): ES.GA.15030.ARG/1.3.1.12.1.11.115//Caixa: 400333-83-1

3 O 13 de marzo de 1840, testou ante o escribán Melchor Mª González. Arquivo Histórico Provincial Pontevedra (AHPP) Ca-3367 (2) Fol. 48-52v.

do seu pai casou coa súa nai que era a posuidora dos dereitos, estas “no entraron en su poder” e foron reclamadas ante o Tribunal Superior da Coruña en 1811 (e que de seguro neses momentos seguía a reclamación no arquivo do dito Tribunal).

Relevante é o feito de que el mesmo declara que fixo algúns foros de bens rústicos pertencentes ao morgado, cousa que non podía, xustificándoos pola “ventaja grande de aumento de rendas”, para conservar as rendas en estado de que ameazaban ruina, para que outras terras non quedaran como incultas etc. Os seus problemas coas rendas comezaron á morte do seu pai en 1811 pero non se fixeron públicos e perentorios ata 1813 en que xa estaba a acudir ás distintas instancias e tribunais competentes: Concello de Santiago, Intendente Xeral da Provincia, Xefes Políticos etc.

A “pinga que colmou o vaso” veu dada pola reclamación que lle fan as altas institucións da contribución extraordinaria para a guerra, de 4.800 reais. Pedro Pimentel acabaría reclamando dita cantidade para que lla anulen ou, no seu caso, a rebaixen de forma significativa. Xustifícao en base a que a contía da contribución está calculada polas rendas, e vai para dous anos que non llas pagan os colonos de Bueu e Stº Tomé de Piñeiro, polo que deixou de percibir 30.000 reais. E de cobrarlle algo sería do que ingresa ao administrar os bens da súa muller. A unha das instancias adxúntalle tamén unha relación de Débitos con 10.266 reais máis.

As explicacións ás distintas administracións dadas por Pedro Pimentel e os seus escribáns interlocutores, conforma un pequeno corpus no que se aprecian unhas actitudes e comportamentos, individuais e institucionais, que axudan a entender o declive económico dunha clase, a fidalga, que case sempre foi remisa aos cambios socio-económicos.

Uns parágrafos⁴ poden servirnós como exemplo para visualizar o problema: “Por informes y noticias fidedignas que he adquirido sobre la oposición

de los vecinos de Morrazo al pago de Rentas, y por el testimonio del ess^{no} executor que acompaña a esta instancia, no me queda duda en que aquellos seducidos tal vez por siniestras y violentas interpretaciones que hacen de los soberanos Decretos y Constitución Política de la Monarquía, se creen bastante autorizados para desentenderse y negarse á reconocer el sagrado derecho de propiedad; a lo que no contribuyen poco la malicia o ignorancia de algunos de sus Alcaldes constitucionales; quienes o por recelo de perder la estimación de sus convecinos, ó por que se hallen comprometidos en iguales obligaciones no solo no llenan sus deberes con los que directamente recurren a sus juzgados, sino que llega su ceguedad al escandaloso atentado de no obedecer los mandatos del tribunal Superior; según se reconoce del dho testimonio= ”

E para deixar constancia de que non é só un problema individual segue a dicir: “Lo mismo sucede a todos los Propietarios forasteros de aquel País, como son Santa Clara de Pontevedra, Priorato de Ermelo, Condes de San Román, y Maceda, Duque de Sotomayor, y otras varias corporaciones y particulares que hasta ahora han conservado la posesión de sus legítimos derechos: como la contribución extraordinaria de guerra se halle impuesta precisamente sobre rentas y utilidades liquidar, y no sobre derechos y acciones, y estos propietarios se vean privados de aquellas para las antecedentes causas, parece debe tener lugar el artículo 17 del Decreto de S. M. de tres de septiembre de mil ochocientos doce; mientras que el señor Xefe Politico en quien por el artículo 1º del Capitulo tercero de la Ynstruccion decretada por S. M. en veinte y tres de Junio de mil ochocientos trece, reside la superior autoridad para cuidar de la tranquilidad publica, del buen orden, de la seguridad de las personas y bienes de sus habitantes de la esecución de las leyes y órdenes del Gobierno, dá las disposiciones convenientes para reprimir y contener a sus principios,

Brasón en Santa Cruz
Debuxo Rafael R. Fdez-Broullón

4 Arquivo Reino de Galicia. ES.GA.15030.ARG/1.3.1.11. Sinatura 39984/62-13.

excesos tan perniciosos á los intereses nacionales, a la necesaria obediencia al supremo gobierno, y al sagrado derecho de propiedad, á cuya conservación está obligada la Nación por el artículo 4º Capitulo primero de su Constitución Política: También me parece que errando á cargo de los Ayuntamientos la conservación del orden publico y la recaudación de contribuciones; deberá remitirse al Xefe Político este Expediente, o instruírsele de los accidentes que entorpecen o imposibilitan el cumplimiento de aquella atribución para que eximiéndole de aquella responsabilidad, se sirva acordar las providencias de seguridad que le dicte su celo para hacerles entrar en sus deberes.

Capela da Sta. Cruz fundada polo abade de Bueu Fernando de la Rúa e que lle da nome aopazo

Y añado que a todos aquellos contribuyentes á quienes se les han compartido sus quotas consideración a las utilidades que deben percibir en este Partido; y de hallen en el mismo caso que este les consideró acreedores a la misma suspensión del pago de ellas: sim embargo de lo expuesto el Ayun-

*tamiento acordará lo que estime mas conveniente. Santiago y Noviembre diez y siete de mil ochocientos trece= Y. S.= Agustin de Santos Trigueros”.*⁵

En medio desta loita por facer valer cada quen os seus dereitos, as acusacións e os medos mostran a dura realidade, como cando o alcalde de Bueu di que *“no habia que ablar ni pensar en cobrar rentas algunas, p^r q^a mandarlas pagar, le quemaban la casa los domiciliarios”*⁶

O certo é que nada volveu a ser igual. Todos aprenderon algo, ata ser máis flexibles na recadación por parte do arrendador, polo que se conseguiu que moitos pagasen de novo as *“Rendas dominiales forales y de zensos”*, a pesar do cal outros seguiron na actitude de non acatar as Providencias emanadas dos poderes públicos. O problema enquistouse e, esporadicamente, xurdían enfrontamentos administrativos e xudiciais de pouco calado. Atopamos como exemplo en 1837, cando acude a un acto de conciliación pola utilización do monte próximo ao lugar da Chadiza, o que Pedro Pimentel reivindica como da familia⁷ mentres que Manuel de la Rúa o cataloga de Monte Comunal. Outro acto de conciliación, tempo despois, sería cos levadores do foro chamado de Fontiñas e Soutelo.

En 1838, o alcalde 1º de Bueu, Juan Fontenla e Sotelo, emite un Auto dirixido ao Sr. Intendente da Provincia, no que un tal José Antonio Paz toma partido a favor dos arrendatarios bueueses afirmando que si que deben pagar as rendas pero en función do que indican *“los primeros contratos forales, y según costumbre, pero no a los precios arbitrarios y con las vejaciones y perjuicios”*⁸ cos que tentaba cobrar. E móstralle o camiño de bo facer no cobro das rendas de *“los demás Dominios, entre ellos Dⁿ Pedro Pimentel y Dⁿ Esteban Aldao mayores perceptores por la medida de Cangas”*.⁹

A medida que pasaba o tempo, parecía que as augas da economía de Pedro Pimentel se ían amainando, ou cando menos normalizándose, pero non foi así. Amén de diminuír as rendas, comeza a súa loita

⁵ Secretario do Concello de Santiago de Compostela. 1813

⁶ Arquivo Reino de Galicia. ES.GA.15030.ARG/1.3.1.11. Sinatura 39984/62-4.

⁷ Mercado en 1677 unha parte a Juan Davila (de Lago Mansiño) e a outra a Alonso Parada (do Gorgullo), en 1699.

⁸ Arquivo M. de Bueu (AMB). Carpeta 131/5

⁹ AMB. Ca. 131/5

por rabuñar todo o posible na paga de impostos ás administracións. Así, en marzo de 1839, denuncia ante instancias provinciais¹⁰ a expropiación de froitos que lle deben por parte do concello de Bueu. Pimentel retén o pago, pois di que agora xa non é veciño de Bueu, senón de Vigo¹¹, como antes o fora de Pontevedra¹² e de Santiago de Compostela. Todo isto era xustificable polos pagos dos impostos nestes concellos, censos electorais, etc.

De Bueu di non residir senón que ía e viña “*únicamente de cobranza, jamás reclamé p' tal vecino dho ayuntamiento*”. Tamén se queixa de que o concello de Bueu lle embargase os froitos e que pensaran vendelos sen citalo nin ter permiso del, así como que o incluía no re-parto de cota de consumos para a contribución ex-traordinaria para a guerra.

Aproveitando esta discusión xurídica deixa caer a posibilidade de facerse veciño e pagar impostos en Bueu se lle fan unha rebaixa na cota, que non consume, de 12.000 reais¹³. Mais, a rápida resposta¹⁴ da administración provincial desbarata todos os seus plans e argumentos. Declaran “*al D. Pedro Pimentel bien comprendido en el contingente de ese expresado Distrito de Bueu para la contribución de consumos*”¹⁵ por non cumprir as normas dos decretos e circulares emitidos pola Deputación en 1837.

A partires destas datas xa aparece nos empadronamentos como veciño de Bueu, como viúvo, con dous fillos, dúas netas e dúas criadas. Pero Pedro Pimentel segue a intentar protexer o seus intereses e fai caso omiso aos requirimentos que lle chegan ata do nivel xudicial. A este último contéstalle que el é “*oficial retirado e disperso*”¹⁶ polo que goza do¹⁷ o que implicaría que só recibiría oficios do Capitán Xeneral e non da Xustiza Ordinaria que non se debería entender con el. Estas escusas non lle serviron para nada, ou quizais só para acelerar cargos de pa-

Arquivo M. Bueu. Carpeta 131/5 Correspondencia

gos como o que recibiu á semana seguinte do “*pago del Tercio de la Contribución Territorial no medio lugar a retener la excesiva cuota que se me cargó de doscientos ochenta reales, en cada Tercio que totalizan ochocientos cuarenta a los ya agregados [...] y cuando hizo el abance la contaduría por la razón que constaba en este ayuntamiento hacen una cuota barbaramente excesiva a lo q' por razón de propiedad debe corresponderme, para concluir el pago de esta contribución de guerra, porque según dha. Larguísima cuota se me hace poseedor de la séptima parte de todo Bueu*”.¹⁸

Á morte de Pedro Pimentel faise cargo do morgado de Sta. Cruz o seu terceiro fillo¹⁹ Melitón Pimentel Sotomaíor Alfeirán. Con esta herdanza tamén recibiu a morea de problemas que tiña seu pai, incre-

¹⁰ AMB. Ca. 133/1

¹¹ Dende 1832

¹² Rúa Ferrería nº 29

¹³ Cantidade que dende 1830 lle pasas a algún dos seus fillos e filla.

¹⁴ Ao día seguinte, 14 de marzo de 1839.

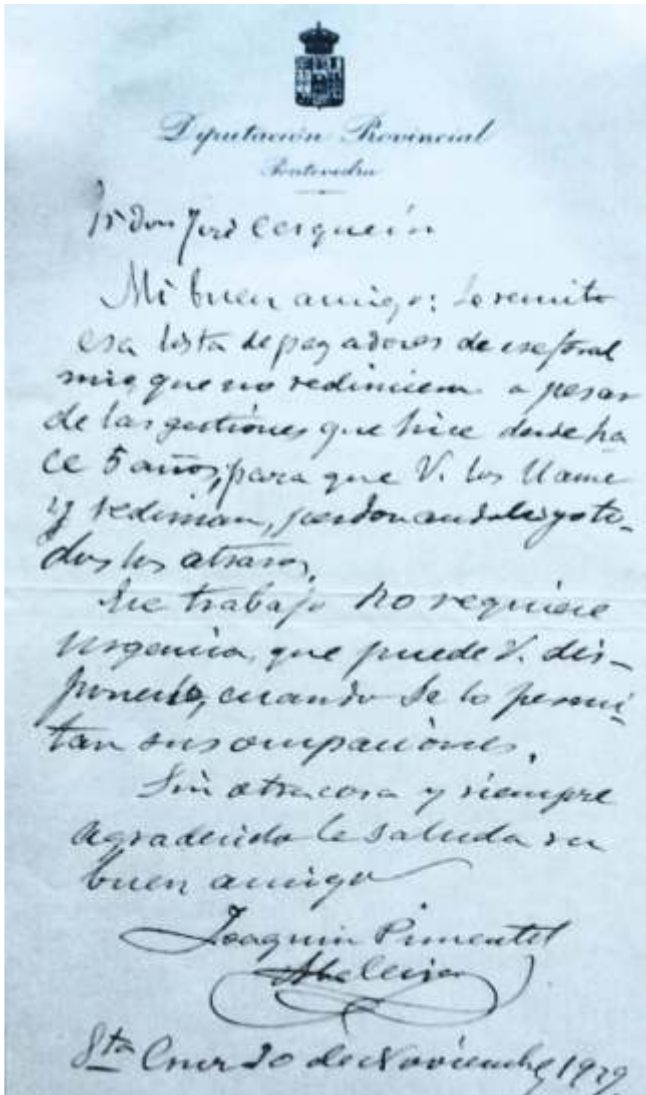
¹⁵ AMB. Ca. 133/1

¹⁶ Co rango de Tenente.

¹⁷ Polo tanto tamén que os seus criados e mordomos.

¹⁸ A.M.B. Carpeta 131/5. Correspondencia. Asina Pedro Pimentel, Teniente disperso. 25-7-1839.

¹⁹ Porque os seus irmáns Cayetano e Juan tiñan problemas psicolóxicos.

Carpeta 2641 / 1h - Nota de Joaquín Pimentel Abeleira a José Cerqueiro- 30-11-1929

mentado, polo menos nos primeiros anos, con desavizas con algúns dos seus irmáns sendo, de forma máis exacerbada, con Ramón.

Algúns colonos do morgado aproveitan as circunstancias políticas e familiares dos Pimentel e “*resusan presentarse a contribuir con las rentas que deven satisfacerle con pretestos frívolos hijos cuando no de la mala fe, al menos de la rusticidad produciendole con ello al compareciente dilaciones y perjuicios en el pago*”.²⁰

Neste punto vemos que, a pesar que na costa hai un incipiente creación de almacéns de fomento da salga, moitas das terras propicias para a instalación destes pertencen a familias fidalgas que, de forma

xeneralizada, seguen coa política de alugalas ou vendelas. No caso da familia Pimentel, aínda que participou de forma fugaz no mundo da pesca coa súa participación nunha embarcación, o que si fixo foi vender terreos para instalar salgas na praia de Beluso, na Banda do Río e Pescadoira.

Pouco a pouco Melitón Pimentel foise facendo co cobro dunha grande parte das rendas ata incrementar o patrimonio con pequenas compras que logo alugaba.

Mais os tempos ían cambiando cos ventos do panorama económico soprando en contra o que propiciou unha adaptación no modus vivendi dos seus descendentes apostando polas profesións liberais. Así vemos que Joaquín Pimentel Abeleira estuda Dereito²¹ e, dende a súa profesión, conseguir defender mellor os intereses e patrimonio familiares así como diversificar e non depender exclusivamente das rendas da terra.

A pesar de todo, e como estigma de decadencia dun sistema económico caduco, non se librou das longas demoras e impagos dos seus locatarios. Podemos comprobar esta circunstancia nas notas que lle enviaba a José Cerqueiro, oficial do concello e amigo persoal, nas que lle daba as listas dos que lle ían pagando e dos debedores para que este se encargase das xestións dos cobros.

Na nota adxunta vemos que tamén lle pide que faga as xestións precisas para que paguen, aínda que lle teña que perdoar a débeda atrasada, e iso que algúns levaban sen pagar uns 5 anos. En 1929 posuía unhas rendas que procedían de máis de 14 foros e de 65 alugueres nas parroquias do concello de Bueu.

Logo do seu falecemento, os fillos²² acabaron por vender o “buque insignia” da familia que era o Pazo de Santa Cruz. A venda levouse a cabo por escritura pública o 18 de xaneiro de 1945 a outro bueués de nacemento chamado Ricardo Bescansa Castilla, impulsor da industria químico-farmacéutica no noso país.

Esta venda estivo acompañada doutras que pouco a pouco fixeron que a pegada dunha parte da fidalguía bueuesa se diluíra na memoria do tempo.

²⁰ Arquivo Provincial Pontevedra. Protocolos notariais. Escribán Francisco Orge Novetil. 8-1-1844.

²¹ Durante bastantes anos exerce como xuíz de Paz en Bueu.

²² Luis Pimentel Gil, estudou medicina; Joaquín Pimentel Gil, farmacia etc.